

DANSKE FOLKEMÅL

23. BIND

UDGIVET AF
INSTITUT FOR DANSK DIALEKTFORSKNING

C. A. REITZELS BOGHANDEL A/S

1981

Bikkelspillet på Amager

AF CHRISTIAN LISSE

I Dragør og "Hollænderbyen" (Store Magleby) på Amager har børnene, især småpigerne, til ind i vort århundrede spillet et kombineret kaste- og gribespil med en kastekugle og nogle *bikler* (en *begel*, pl. *begla*), små, undertiden rødfarvede ledknogler af bagfoden på lam eller får. Spillet eller legen hed at *bikle*; [*vi begløde*] svarer meddelerne gerne, når de bliver spurgt om navnet på spillet. Denne benævnelse og spillets øvrige terminologi, specielt de remser der messes eller synges i takt med kastene i nogle af turene, peger utvetydigt mod nederlandsk tradition og kendes kun fra byerne på det sydlige Amager.

Spillet er i princippet det samme som eller en variant af det børnespil med små terninger af tegl eller marmor eller blot småsten, som i københavnsk tradition hedder *terre* [*tæ·rə*] eller *terne(spil)* ¹, i bornholmsk tradition *terr* eller *tirr* ². Et sæt "terror", som regel fem, lægges eller spredes på jorden, én kastes i vejret og skal gribes igen, efter at en eller flere af de liggende terror er taget op eller flyttet med gribehånden i en række ture af stigende svarhedsgrad. Når gribningen eller optagningen mislykkes, går spillet over til den næste spiller, som enten begynder forfra eller der hvor hun tabte forrige gang. Spillet kendes overalt i landet under forskellige navne, i jysk tradition bl.a. at *spille tip* eller at *rappe* ³, i fynsk tradition at *spille knokkel*, *knoklinger*, *knokkelsten*, *knoglespil*, at *knokle* ⁴, og på Samsø at *spille kno* ⁵. Disse benævnelser viser, at man her også har spillet med små dyreknogler (i en af beskrivelserne siges: ledknogler af grisetær) ⁶.

Bikkelspillet med knogler er bedst kendt fra Nederlandene og tilgrænsende egne af Tyskland, og det har sikkert gammel tradition. På et af den flamske maler Pieter Bruegel den ældres ("Bondebruegels") folkelivsbilleder, kaldt "Børnelege", fra 1560 ⁷, ser man i det nederste venstre hjørne to småpiger på knæ med tre små knoglelignende genstande på jorden imellem sig; en af pigerne kaster en fjerde knogle i vejret og har lagt en femte ved siden af sig, medens den anden pige ser til med

sit sæt spilleknogler i en lille kurv. Denne detalje af billedet kunne næsten bruges som illustration til amagerpigernes bikkelspil.

Den ældste og fyldigste beskrivelse af bikkelspillet på Amager er givet af den dragørske lærer C. C. Petersen 1905, "efter egen Erindring og Samraad med Frk. B. Hein, Fru V. Schmidt m. fl.". Optegnelsen er gjort til idrætshistorikeren Frederik Knudsen (1864-1934) og findes i dennes samling "Lege og Boldspil" (nu i DFS 1906/35 bl. 54f); den lyder således (uforkortet):

"At *bikle* er, saa vidt jeg ved, et Spil, der kun spilles her i Dragør. Der kan være 2 eller flere Deltagere, som i Reglen alle er forsynede med hver sit Sæt Bikler (3 Lammeknogler af Bagfjerdningen, i Reglen farvede røde) og en Kugle. Denne var tidligere af Jærn og kunde hoppe mod en Trappesten eller Stenflise, f. Ex. en gammel Gravsten, der er almindelig i Forstuer. Man brugte ogsaa en "Nobert", Kuglesten, men den hoppede skævt og kunde springe i Stykker og var derfor ikke anset. Nu bruges en Glaskugle, og man lader den ikke hoppe. Tidligere spillede baade Drengene og Piger det, nu drives det kun af Pigerne.

Spillet bestaar i, at man spreder Biklerne paa Stenen eller Gulvet og efter visse Regler kaster Kuglen i Vejret, griber een eller flere Bikler og griber Kuglen - bruger man Jærnkugle, kan man lade den falde paa Stenen og gribe den, efter at den har hoppet. Griber man ikke Biklen, har man forlist, griber man ikke Kuglen, har man tabt, og i begge Tilfælde begynder næste Mand, indtil han taber. Der synges til Spillet, som gaar i Takt efter Sangen.

1) Biklerne spredes, Kuglen kastes og Biklerne gribes: en, en, en - to, en - en, to - tre. Biklerne lægges for hver Gang over i venstre Haand. Gentages 3 Gange; hertil synges:

- a) enkelt op minert, minert, parop minert, drelap minert, højsop minert.
- b) enkelt op vorart, vorart, par op vorart, drelap vorart, højsop vorart.
- c) enkelt op vorlest, vorlest, par op vorlest, drelap vorlest, højsop vorlest.

2) Dobbelt: Biklerne spredes og optages: en, en, en; men beholdes stadig i højre Haand. Hertil synges: dobbelt, dobbelt, dobbelt.

3) Dernæst kommer ti "Højser", d.v.s. ti Gange lægges og optages alle tre Bikler paa een Gang, medens Kuglen gribes og kastes. Hertil synges:

Bojen lov densov, smurt en forenfugl, en kinobræk, to kinestik, tre kinuforliser, fire kiduseldanker, datejn to forgæves, een to alle dage, een to alle dinge, een to forgæves.

4) Koren enkelt: en, en, en; men her maa Spilleren ikke "kneppe", d.v.s. Kuglen maa, idet den gribes, ikke komme til at røre Biklen. Man maa derfor optage Biklen med Fingerspidserne og gribe Kuglen med den hule Haand. Spilleren maa heller ikke tale, le, smile eller vise Tænder, hvad Modspilleren søger at lokke ham til.

5) Fire Højser, hvortil synges: Og det var een, og det var to, og det var tre, og det var fire.

6) Smutte. Biklerne i Række med nogen Afstand. Med venstre Haands Tommel- og Pegefinger laves en Bro, og hver Gang Kuglen er i Vejret, skubbes 1 Bikkel gennem Broen, hvorpaa Kuglen atter gribes. Biklen skal helt igennem. Hertil synges: Smutte, smutte, smutte.

7) Fem Højser med Sang som ved 5.

8) Katteklør. Biklerne tages mellem Fingerspidserne, Kuglen lægges mellem Tommel- og Pegefinger, Kuglen kastes og Biklerne lægges, Kuglen gribes.

9) Seks Højser med Sang som til 5 og 7.

Naar man er færdig, begyndes forfra, med at jage. Nu maa kun gribes med een Haand, Biklerne spredes mere, saa Spillet bliver vanskeligere. Taber eller forliser man, maa man springe tilbage, fra 3 til 2, fra 5 til 4, fra 6 og 8 til 4."

I samme afdeling (DFS 1906/35) i Dansk Folkemindesamling findes en 40 år yngre, mere summarisk beskrivelse ved fru Margrethe Foss Nielsen fra september 1946, af broderen organist Julius Foss indsendt til arkivar H. Grüner-Nielsen; (turene er her nummereret efter foregående beskrivelse):

"Bikle Leg med 3 Bikler og en Glaskugle

- [1)] 1 - 1 - 1 første Gang, 2 - 1 første Gang, 1 - 2 første Gang, Højsa første Gang.
1 - 1 - 1 anden Gang, 2 - 1 anden Gang, 1 - 2 anden Gang, Højsa anden Gang.
1 - 1 - 1 tredje Gang, 2 - 1 tredje Gang, 1 - 2 tredje Gang, Højsa tredje Gang.
- [2)] Dobbelt - Dobbelt - Dobbelt.
- [3)] (derefter 10 Højsaer). Bøjrløj den sig - smurt sig for en fugl - een kenodbræk - to kenodstik - tre kenofferliser - fire kedussel-danger - datan to forgæves - en to alledage - en to alledinge - en to forgæves.
- [4)] Knubse - Knubse - Knubse. (Under dette maatte man ikke le, ikke vise Tænder, og Kuglen maatte ikke røre Biklerne).
- [5)] Og det var en, og det var to, og det var tre (Højsaer).
- [6)] Smutte - Smutte - Smutte. (Biklerne blev ført igennem to Fingre af venstre Haand),
- [7)] derefter 4 Højsaer.
- [8)] Katteklør, hvor Biklerne blev taget imellem Fingrene og Kuglen lagt i Hullet mellem Tommel og Pegefinger.
- [9)] Herefter 5 Højsaer, og første Del af Legen er sluttet. Anden Del bestod i, at man skulde bikle den første Afdeling

igennem uden Fejl; hvis ikke dette lykkedes, var det den anden Spillers Tur, og man skulde begynde forfra ved næste Tur. Og saa fremdeles ved de andre to Afdelinger.

Derefter begyndte man forfra, men kun med een Haand, begynde Delene igennem. Naar dette var udført, skulle det hele gaas igennem med venstre Haand. Som Regel naaede vi ikke at komme dette igennem.

Store Piger brugte 5 eller flere Bikler."

Man vil se, at turenes rækkefølge og spillets gang stort set er den samme i de to beskrivelser, hvorimod der er små variationer i terminologien og "sangteksterne". I første tur er teksten fordansket i den yngre optegnelse, bortset fra "høj-sa", der svarer til den ældre optegnelses "højsop". I 3. tur har begge optegnelser "hollandsk" tekst, der stemmer overens undtagen i første linie: 1905-optegnelsen har "Bojen lov den-sov", 1946-optegnelsen "Bøjløj den sig". I 4. tur synges der i den yngre optegnelse "knubse - knubse - knubse", hvilket ikke nævnes i den ældre, hvor det blot hedder, at man ikke må "knappe", lade kuglen berøre biklerne. Turen kaldes her "Koren enkelt", der formodentlig egentlig er et brudstykke af en sangtekst. I 5., 7. og 9. tur har den yngre optegnelse én "højsa" færre end den ældre⁸.

Sidst i 1960'erne kom Institut for dansk Dialektforskning i forbindelse med gdr. Bertel Petersen, Smørum, f. 1896 i Store Magleby. Han erindrede ikke selv meget om biklespillet, der jo især dyrkedes af piger, men hans yngre søster Emma Jørgensen (f. ca. 1900) kunne endnu synge "biklevisen", når hun havde sine bikler og en glaskugle at spille med. Det havde hun så ved en båndoptagelse 8/4 1970 hos broderen, således at der nu findes en "sunget" version af teksten til 3. tur i IDD.s lydbandsamling (bånd nr. 1414). "Melodien" er meget enkel: do - re - mi - re, med lige lang tone på de fire betonedes stavelser i hver af de ti linier til turens ti "højsaer". Emma Jørgensens version lyder således i hendes egen nedskrift og i lydskrift (ved Hanne Louise Geist) efter båndoptagelsen:

Beklevisen.

Bøgløj den søj	['bɔj 'lɔj 'dæn 'sɔj]
Smurt seg for en fugl	['smɔd 'saj 'fɔx-n 'fu·l]
En ge nol bræk	['e·n 'ge 'no·l 'bræg]

To ge nol stik	['to· 'ge 'no·l 'sdeg]
Tre ge nofferlisser	['trɛ· 'ge 'nofɔ, lisa]
Fir ge dusseldanger	['fiɹ 'ge 'dusl, danga]
Da tegn to forgæves	['da· 'tajn 'to fɔx, gæ·vəs]
En to al dag	['e·n 'to 'al 'da·]
En to al dinge	['e·n 'to 'al 'denɛ]
En to forgæves	['e·n 'to 'fɔx'gæ·vəs]

Der er næsten fuld overensstemmelse med 1946-optegnelsens tekst, kun to ord eller stavelser afviger: *ge* (for de ældre optegnelser *ki* og *ke*) og *nol* (for *no* og *nod*) i linierne 3 - 6.

Med hensyn til spillets gang og øvrige terminologi var Emma Jørgensen og Bertel Petersen temmelig usikre. De mente, at en af turene, vist den første, hed "kom enkelt" - muligvis svarende til "Koren enkelt" i 1905-optegnelsens 4. tur - og at man i samme tur sang "højsan første gang / højsan anden gang" osv. En anden tur hed "knubse" (kuglen måtte ikke røre biklerne i hånden), en tredje vistnok "porten", idet man med tommel og pegefinger dannede en "port", som biklerne skulle skubbes igennem (6. tur i de ældre optegnelser), og det hed "det var forgæt", når man tabte kugle eller bikler og blev afløst af en anden spiller.

Foruden denne båndoptagelse findes der en grammofonoptagelse fra 1942 (i IDD.s arkiv, lakplade nr. 258, overspillet til lydbånd K 8), hvor Trine "Teis" Johansen synger bikleremser m.m. Trods den teknisk ringe kvalitet kan man høre, at "ordlyden" stemmer helt med Emma Jørgensens, men melodien er en smule anderledes: mi - re - re - do. Der er ingen beskrivelse af spillet.

Der er gjort flere forsøg på at få mening i de uforståelige ord og remser i spillet, især den lange remse til 3. tur. I værket Holland-Danmark (red. af Knud Fabricius, L. L. Hammerich og Vilh. Lorenzen, 1945, bd. I s. 292f) omtaler Louis Bobé bikkelspillet og forsøger med L. L. Hammerichs hjælp at rekonstruere remsen:

Buiten Leiden ten Zuid
smoorde een vorenvool;
een Keer en o'er de brug,
twee keer en o'er de steg,
drie keer en o'er de Vliet,
vier keer tot Sint Anneke.

("Uden for Leiden mod Syd / blev en af Forhestene siddende fast; / een Gang og over Broen, / to Gange og over Gangbrædtet, / tre Gange og over Vliet [ved Leiden] / fire Gange til Sint Anneke.").

Bobé hævder, at det er "et Vers af ganske samme Art som dem, hollandske Smaapiger synger eller dog i Mands Minde har sunget, naar de spiller med *bikkels*." Der nævnes imidlertid ingen så lange remser i hovedværket om nederlandske lege, A. de Cock en Is. Teirlinck: Kinderspel en Kinderlust in Zuid-Nederland, Gent 1902, III s. 151-185, og heller ikke i en utrykt specialafhandling, I. M. Erkens-Mol: Een onderzoek naar de dialectische benamingen met betrekking tot het bikkelspel in het Nederlands taalgebied (1969)⁹, som Vibeke Dalberg og Rob Rentenaar har gjort mig den tjeneste at gennemlæse.

Der findes derimod både i nederlandsk og rinlandsk¹⁰ tradition flere kortere huskeremser med tilknytning til spillereglerne, af samme art som i nogle af turene i Amagertraditionen. I Rheinisches Wörterbuch I sp. 676 hedder det således: "Während ein Bickel in die Höhe geworfen wird, singt das Kind: *Flobi, zobi, quer, en Bickel darneer*" og "Hat es alle Turen durch, dann sagt man: *Alle vier glicke, dormet geht et Spöl stricke*". Der nævnes sammesteds en lang række navne på biklens sider, og visse ture, hvor biklerne skal lægges med en bestemt side opad, har navn efter den pågældende side; ingen af disse navne minder dog om gloser i den dragørske terminologi.

I den nederlandske tradition, hvor biklens sider også undertiden har særlige navne, er der ifølge Vibeke Dalberg og Rob Rentenaar enkelte, der kunne svare til ord i den lange remse i Amagertraditionens 3. tur. En bikkelside hedder således *stik* (jf. remsens 4. linie: "to ge nol stik"), en anden

hedder *staander* og en tredje *dubbelstaander*, som kunne tænkes at være forvansket til det dragørske "dusseldanger" (6. linie i remsen). Om en særlig måde at sprede biklerne ud på bruges verbet *zaaien*, at så; det er vel ikke umuligt, at dette verbum kunne være blevet til det ellers uforståelige "søj" eller "sig" i remsens to første linier.

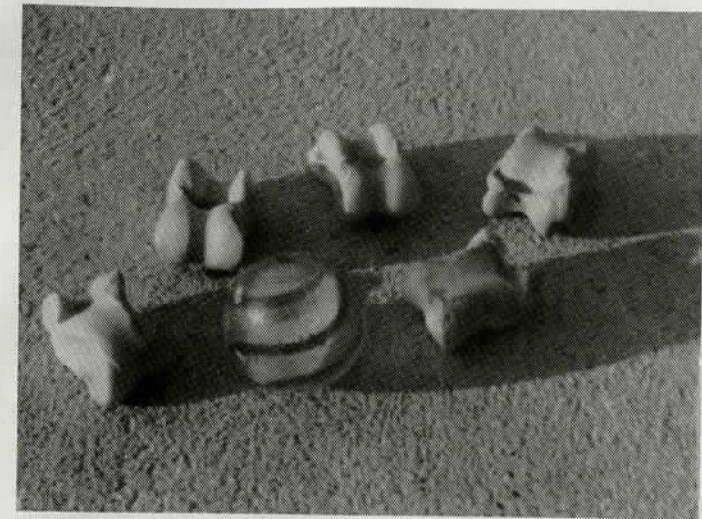
Under alle omstændigheder er en tilknytning til gammel terminologi i spillet mere sandsynlig end Bobés forsøg på at få den dragørske remse til at give mening på hollandsk. Remsen er snarere en reminiscens fra en tid, hvor man også på Amager havde navne på biklens sider og skulle sprede og lægge biklerne på forskellig måde i denne 3. tur. I den form vi nu kender spillet, med 10 ens "højsaer", er der jo ingen speciel brug for en huskeremse; det var nemmere blot at tælle dem. Om "forliser" og "forgæves" i remsen kan have forbindelse med ordene forlise og forgætte (om at tabe kugle eller bikler og derved miste retten til at fortsætte), kan man ikke vide, når de formodede mere komplicerede regler for denne tur ikke er overleveret. Det "ord" der i linierne 3-6 følger efter talordene en, to, tre og fire: *ki(n)*, *ke(n)*, *ge(n)*, har Bobé dog sikkert med rette identificeret med nederlandsk *keer* 'gang' (muligvis pluralisformen *keeren*), medens de øvrige identifikationer i hans rekonstruktionsforsøg er yderst usikre¹¹. Når man ikke finder ord i den nederlandske og rinlandske bikleterminologi, som svarer til eller ligner noget i den dragørske, bliver det rent gætterier. Selv om man finder verbet *zaaien* 'så' brugt i spillet, kan man ikke regne med, at første ord i "koren enkelt" (4. tur i 1905-optegnelsen) er det hollandske *koren*, *koorn* 'korn', og at man begge steder kan bruge betegnelsen *port* om den særlige fingerstilling i 6. tur, er vel tilfældigt, en rent beskrivende term (i 1905-optegnelsen kaldes den "en bro"), ligesom "katteklør" (8. tur) vel blot hentyder til de spredte fingre med biklerne mellem fingrene.

Man kan ikke være i tvivl om, at der også gemmer sig hollandske ord i huskeremserne til 1. tur: "enkelt op min ert, par op min ert, drel op min ert, højs op min ert; enkelt op vor art osv.; enkelt op vor lest osv.", vel sagtens holl. *mijn*

eerste 'min første' og det dialektale *lest* 'sidst', men det er gættteri at sammenstille "højs" med holl. *huis* 'hus' og "art" med holl. *aard* 'jord'.

Den eneste helt sikre terminologiske forbindelse mellem Nederlandene og Amager er således substantivet *bikkel* (holl. *bikkel* m.) og det deraf afledte verbum *bikle* (holl. *bikkelen*), der begge findes i Woordenboek der Nederlandsche Taal (II sp. 2686) og van Dale's Groot Woordenboek der Nederlandsche Taal, og ligeledes i W. Dijkstra: Friesch Woordenboek (I, 1900, s. 132: *bikkel* s., *bikkelje* v.), medens J. ten Doornkaat Koolman: Wörterbuch der Ostfriesischen Sprache (I, 1879, s. 163) kun opfører substantivet. Ordet savnes som nævnt i andre danske egne (ODS har taget både substantivet og verbet med, trods den snævert lokale brug), i andre nordiske sprog og dialekter og ligeledes i de nordtyske dialektordbøger (Wossidlo-Teuchert, Mensing, Teut, Kück). Substantivet *bickel* (i betydningen 'Knöchel (bes. von Schafbeinen); Würfel, Fangstein (Spiel)') findes ganske vist i de middelnedertyske ordbøger (Schiller u. Lübben, Lasch u. Borchling), men tilsyneladende kun fra frisiske og nederlandske glossarier og ordbøger som Kilians Etymologicum 1623, Diefenbachs Glossarium 1857 og C. H. Stürenberg: Ostfries. Wb. 1857. Schiller u. Lübben henviser til Grimms Deutsches Wörterbuch (I, sp. 1809), som har ordet fra nogle ældre, formentlig rinlandske kilder og følgende etymologiske overvejelse: "mit dem vorausgehenden spitzen *bickel* [= spitzhacke] lässt sich dieses andere *bickel* nur unter der annahme vereinbaren, dass aus knochen auch spitzhacken gefertigt wurden, deren name hernach auf den talus [= knogle] übergieng.". Under verbet *bickeln* 'mit dem *bickel* hacken' står der hos Grimm: "auch *bickeln*, wie *knöcheln*, mit würfeln, *bickeln* spielen", uden kildesteder. Doornkaat Koolman citerer en anden interessant etymologi: "Nach Diez (Wb. I, 68) stammt auch das ital. *biglia*, span. (contrah.) *billa*, franz. *bille* (Kugel vom Bein, Knochen), wovon das franz. *billard* (Kugelspiel), *billot* (Klotz) etc., wahrschl. von *bikkel* (Beinchen, womit die Kinder spielen) ab."

Bikkelsæt

Et dragørsk bikkelsæt bestående af en glaskugle, 35 mm i diameter, og fire bikler, 32-35 mm på den længste led. Foto: Svend Jans, Dragør. - I et hollandsk værk, Jan Pluis: Kinderspel op tegels (Van Gorcum, Assen 1979), findes der s. 100ff fotografier af ganske lignende hollandske bikkelsæt, foruden gengivelser af fliser fra 1800tallet, gamle tegninger fra første halvdel af 1800tallet og et maleri fra o. 1700, alle med biklende børn. I teksten gives der er kort beskrivelse af de hollandske spilleregler (efter De Cock en Teirlinck), og det oplyses, at biklen er "het sprongbeen (lat. talus) uit een achterpoot van een schaap", en lille knogle i hælen på fårets bagben.

N O T E R

1) Beskrivelser af terre- eller ternespillet er trykt i Evald Tang Kristensen: Danske Børnerim, Remser og Lege (1896-98) s. 553-563 (ndf. forkortet: Krist.BRL). - Legnavnet *terre* synes at være ældst. Det forekommer bl.a. i Mathias Moths utrykte ordbogsværk fra o. 1700 (skrevet Tirre) og i Københavnske nye Tidender om lærde Sager 1752 s. 348 (lege Terre). *Terne*(-leg, -spil), der kun kendes fra to københavnske beskrivelser i Krist.BRL: 556f (nr. 3381-82), er snarest en sekundær benævnelse, en omtydning af *terre*.

2) Espersen: Bornholmsk Ordbog s. 352; Krist.BRL: 554 (nr. 3379).

3) Krist.BRL: 558 (nr. 3383-87).

4) Krist.BRL: 554 (nr. 3380) og 562 (nr. 3388); C. Reimer: Nordfynsk Bondeliv (1910-19) s. 377; optegnelser i IDD.

5) Krist.BRL: 554.

6) Krist.BRL: 562 nr. 3388.

7) Originalen findes i Kunsthistorisches Museum, Wien. - En reproduktion i farver findes i Maleriets Mestre, hft. 5, Bruegel, Vintens Forlag 1965; værkets redaktør, R. Broby-Johansen, skriver i en kommentar til billedet: "I hjørnet til venstre spiller to piger terre."

8) Lærer C. C. Petersens søn, lærer Carl Egerod, har i en jubilæumspublikation, udgivet af Turistforeningen for Amager i anledning af Dragørs 500års jubilæum 1931, s. 33f givet en kort beskrivelse af bikkelspillet, som i alt væsentligt stemmer med faderens, men første linie af den lange remse lyder i Carl Egerods gengivelse: Bøjen løj densov, densov.

9) En kopi findes i P. J. Meertens-Institut voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde, Amsterdam.

10) I Rheinisches Wörterbuch I (1928) sp. 675f er der en ret fyldig beskrivelse af bikkelspillet fra den nordligste del af ordbogens område, fra egnen mellem Köln og den hollandske grænse. I de sydligere egne har spillet andre navne og anden terminologi.

11) Botanikeren Frits Heide (jf. DF.7 s. 9ff) nævner i en optegnelse fra 1932 (i IDD.s top. saml. 114a, Dragør) også gloser og remser fra bikkelspillet og forsøger at identificere dem med hollandsk. Første linie i hans opt. af den lange remse lyder: "Bøjt løjt den søjt", hvilket passer bedre til Bo-bés rekonstruktion end den version han har brugt.